

Artikli publitseerimine nõukaajal

Mati Rahu – Eesti Geograafia Selts, Eesti Demograafia Assotsiatsioon

Oma varasemas kirjatükis meenusin, kuidas 1970.–1980. aastatel käidi välislahetusel (1). Siin võtan vaatluse alla teadusartikli avaldamisega seotud keerdkäigud, millest nooremad põlvkonnad üldjuhul suurt ei tea. Kui praegusajal asub ajakirja toimetajale saadetud käsikirja saatuse raskuse retsensentide hinnangutes, siis kümnendeid tagasi tuli hoolega jälgida, et teadustekst ei riivaks tsensori silma.

Nõndaks, nõukaajal tegutses tsensuur (ivalitsus), mis alates 1966. aastast kandis nime NSVLi Ministrite Nõukogu juures asuv Trükistes Riiklike Saladuste Hoidmise Peavalitsus (vn *Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете министров СССР*) (2). Seda tuntakse enamasti endisest nimest tuleneva ametliku lühendina Glavlit (vn *ГЛАВЛИТ*). Eestis asus nimetatud ametkonna filiaal ENSV Ministrite Nõukogu alluvuses. Glavliti põhiülesanded olid 1974. aastal esitatud lühisõnastuses järgmised (3, lk 359):

- a) riigisaladuste kaitse trükistes, televisioonis, raadioteadetes, kinofilmides, etendusasutuste repertuaaris, muuseumide ja näituste ekspositsioonides ning materjalides, mis on ette nähtud välismaale viimiseks;
- b) välismaalt [---] saabuvate nõukogudevastaste ja antikommunistlike materjalidega välisväljaannete leviku tõkestamine riigis.

Olemuselt oli nõukogude tsensuur partei- ja riigipoolse ideoloogilise juhtimise ning kontrolli süsteem ühiskonna ja kultuurielu kõigis valdkondades (3, lk 6). See, mida peeti riigisaladuseks, oli kirjas ühes tähtsas raamatus.

PUNATSENSORITE PIIBEL

Sellise nimega on Enno Tammer (4) ristunud raamatu, mis sisaldab avalikus trükisõnas, raadio- ja teleaadetes avaldamiseks keelatud andmete loetelu. Raamatu 1976. aasta väljaanne (5) järgnes 1958. aasta ja eelnes 1987. aasta trükile. Teose 176 lehekülje 235 paragrahvi koos kümne lisaga kuulutasid, mis kõik kuulub riigisaladuste alla.

Raamatu kinnitas NSVLi Glavliti ülem ja kooskõlastas KGB. Raamatu kaanel seisis märged „Salajane” (vn *Секретно*), iga eksemplar oli nummerdatud. Peeti arvestust, mis numbriga raamat mis asutusse saadeti. Veebis on kättesaadav näiteks eksemplar nr 004253. Et raamat oli salajane, tohtisid seda lugeda üksnes isikud, kellele oli antud luba juurdepääsuks (vn *допуск*) salajastele dokumentidele. Raamatu viimane paragrahv kuulutas, et riigisaladuste hulka kuuluvad samuti Glavliti „organid ja nende töö, organisatsioon ja meetodid”. Aeg-ajalt täiendati loetelu Glavliti ülema käskkirjadega, mis ilmusid brošüüri kujul. Raamatu 1976. aasta väljaannet kohendati juba järgmisel aastal (6). Tänu Tammerile on „Nõukogude bürokraatliku sõnakunsti nautimiseks” punatsensorite piibel tõlgitud eesti keelde (4, lk 397–536).

Mina oma akadeemilise töötaja positsioonilt sain mingil praegu tuvastamata aastal teada keeldude raamatu olemasolust, kuid raamatut olen näinud ainsa korra põgusalt. Too ajalooline sündmus, mis leidis aset esmaspäeval, 10. veebruaril 1975, on minu päevikus talletatud järgmiselt (7, lk 197):

Istun peamiselt kodus ja panen väitekirja kokku. Eile käisime [---] Pärnu mnt. Glavlitis sm. [Nona]

Potapova (tel. 452-19) jutul. Glavlit uurib parajasti, mida asendada või välja visata üleliidulise rinnavähi sümposiooni kogumikust. Minu 2 kaarti pidid sisaldama informatsiooni, mida ei tohi mitte kuidagi trükki lasta. Potapova luges raamatust ette, et kaardil tohib olla kraadivõrk iga 2° järel, ei tohi näidata kaardimõõtu jne. Ütlesin küll, et kui teame, kuhu jääb 58° p.-l., siis ei teki ühelgi välismaisel uurijal raskusi panna paika ka 59. laiuskraad; pistsin talle nina alla ka 1974. aastal ilmunud [---] õppekaardi 4 väikest skeemi, millel mõõtkava – jagamise ja korrumtamise teel pole minu kaartide mõõtkava kuigi raske arvutada. Ei aidanud. Pidin ettenägelikult kaasa võetud žiletiga 59° ja joonmõõtkava välja löikama.

Seega, punatsensorite piiblit sirviti minust mõne meetri kaugusel minu vaateväljas. Nimetatud kartogrammi suurus kogumikuartiklis on 10,1 × 6,6 cm.

Olgu rõhutatud, et tegu oli väga erandliku sündmusega, sest tsensor suhtles tavapäraselt toimetajate, mitte autoritega, ja salajast raamatut reeglina ei näidatud. Kõnealune käsikiri oli mõeldud avaldamiseks kogumikus, mille andis välja minu kodus asutus Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituut (EKMI), ja meil polnud selleks puhuks ametis palgalist toimetajat.

KEELATUD TRÜKISED

Raamatute hävitamisest ning nende säilitamis- ja kasutamispõhjustest leidub teavet rohkelt (2, 4, 8–10). Erialahuvist tulenevalt oli mul viimase kursuse tudengina vaja 1968. aastal tutvuda maakondade tervishoiuliste (sanitaartopograafiliste) kirjeldustega. Neid oli 1928–1938 ilmunud kõigi 11 maakonna kohta (nt 11). Selgus, et Tartu ülikooli (TÜ)

raamatukogu üldfondis neid pole. Ootamatult sain raamatutele ligi tänu TÜ hügieenikateedri juhatajale Mihkel Kasele, kes neid oma Vane-muise 46 kabineti raamatuvarude hulgast mulle laenutas.

Ajapikku jõudis minuni arusaam, miks tervishoiulised kirjeldused olid kantud keelatud raamatute nimistusse ja lubatud vaid kohapeal lugemiseks raamatukogu erifondis. Raamatud olid valminud Mihkel Kase kunagise eelkäija, TÜ tervishoiu instituudi juhataja Aleksander Rammuli eestvõtmisel. Rammul emigreerus 1944 Saksamaale, mistõttu punavõim oli liigitanud ta keelatud autoriks.

1970ndatel lugesin samu maakon-dade tervishoiulisi kirjeldusi ja muudki piiratud juurdepääsuga teaduskirjandust ENSV Teaduste Akadeemia Teadusliku Raamatukogu (praegu Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu) erifondis. 2010ndatel sain teadlikuks (10), et sama erifondi juurde oli loodud veel „eriline suletud fond“, kus säilitati eesti pagulaste trükiseid. Nendest ideoloogiliselt ohtlikemate, „täiesti kinniste materjalide“ lugemiseks andis loa Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee välissuhete osakond.

Ma ei suuda meenutada kõiki protseduure, mis seostusid pääsuga erifondi. Kindlasti nõuti mingit EKMI-poolset kirja, ENSV Tervishoiuministeeriumi eriosakond pidi mulle väljastama juurdepääsuloa vorm 4. Raamatukogu töötajad olid vastutulelikud. Ei olnud jälgegi Ott Kursi (12, lk 328) kogetust 1984. aastal Moskvast, mil „esimene käik Lenini raamatukokku oli ehmatav, sest seda püssidega valvavad naisterahvad olid eriti kurjad ja kärkisid raamatukogu küllastajate peale.“

Osa raamatuid, sealhulgas teadusartiklite kogumikke, publitseeriti poolsalajaste piiratud levikuga väljaannetena. Nendel seisib tekst „Ametialaseks kasutamiseks“ (вн Для служебного пользования, ДСП) ja iga eksemplar oli nummerdatud. Reeglite järgi pidi neid

hoidma seifis. Taolisi trükiseid jaotati allkirja vastu. ДСП-märgisega väljaanded sisaldasid andmeid, mis olid loetletud punatsensorite piiblis. Samas mingi artikkel muudeti teinekord ametialaseks kasutamiseks üsna proosalisel põhjusel – nii piirati nõrga töö puhul lugejate, sealhulgas võimalike kritiseerijate arvu. Kalju Eerme (13) on märkinud: „Esimes muidugi ka sellist asja, et näiteks dissertatsioonid üritati kinnistena kaitsta siis, kui oli karta, et avalikult läbi ei lähe.“

ENESETSENSUUR

Valentin Krasnogorov (14) on nentunud, et kuna tsenseerimisel tuleb ikkagi aru saada, millest on kirjutatud, ja et kvalifitseeritumgi tsensor pole ühtviisi kursis paljude teadustega, kaasab tsensuur endale abilisi. Kaasamine on kohustuslik ja rangelt korraldatud. Esimene tsensori abiline on ... artikli (raamatu) autor. Käsikirja esitamisel toimetusele peab autor sellele lisama ühe lehekülje pikkuse enda allkirjastatud **autoriõiendi** (вн авторская справка). Selles kinnitab ta, et

avaldatavas materjalis ei ole andmeid ega teavet, mis võivad kujutada endast leiutise või avastuse objekti, ei sisalda teavet, mille avaldamine avatud trükistes on keelatud NSV Liidu Ministrite Nõukogu määruste ja NSV Liidu Glavliti loetelu järgi; töös ei ole kasutatud kirjandusallikaid, bibliograafilisi materjale ega dokumente, millel on salajane või ametialaseks kasutamiseks mõeldud märke (sealhulgas märkega „Jaotamine nimekirja järgi“ tiraaži iga eksemplarile omistatud numbriga jne), samuti ei ole kasutatud lõpetamata teadusuuringuid.

Krasnogorovi järgi on autoriõied kohustusliku enesetsensuuri akt, mis paneb iga autori mõtisklema oma kirjatüki sisu üle ja andma märku, et ettekirjutuste rikkumine võib kaasa tuua kriminaalvastutuse.

Totaalse tsensuuri tingimustes jõudis paljude kirjutajate enesetsensuur selleni, et ennetav „enesekohandamine tsensuurireeglitele vasta-

vaks“ ei olnud nende tõlgenduses käsitletav tsensuurina, vaid lihtsalt kirjutamis- ja toimetamisprotsessi paratamatu omapärana, millega tuli kohaneda (15). Oluline oli tagada, et artikkel läheks Glavlitis läbi. Kui meie riigi ametliku nimetusena pidi alati kirjutama „Eesti NSV“, nii kirjutatigi. Vastasel korral tulnuks pärastpoole niikuinii käsk lisada „NSV“, mis tähendas autori/toimetaja noomimist ja artikli ilmumisaja pikenedmist. Varustatud 1947. aasta detsembris toimunud Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo istungil ilmutatuga, et „Eestit pole ammu olemas, on Eesti NSV, nii tuleb ka öelda“ (2, lk 70), hakkasid ideoloogilise sunni tagajärjel ilmuma sajad selliste pealkirjadega raamatud nagu „Eesti NSV kalad“ (16), „Eesti NSV mullastik“ (17), „Eesti NSV koopad“ (18). Kui tsensor oli hetkeks valvsuse kaotanud, võis endine Keele ja Kirjanduse peatoimetaja oma memuaarides (19) tunda uhkust, et 1983. aasta detsembris õnnestus ühel autoril oma pisiartiklis kirjutada *Eesti ja Soome teadlaste ühis-seminar*.

Et proovida tasus ja õnnestumise puhul väike rõõmuhelk silmis säras, seda kogesin ise. Igatahes väitekirja ja selle autoreferaadid (20) ning kooliõpetajate suitsetamislevimuse uurimuse (21) pealkiri läbisid tsensuurisõela muutusteta.

Eks enesetsensuuri toitvad teadmised täienesid töö käigus aastatega. Kui ma esitasin Eesti Loodusele oma käsikirja 1973. aasta Angarajenisseei ekspeditsioonil nähtu kohta (22), praakis toimetaja Ilmar Kask minu slaididest kohe välja need, millel veesilmadega tundraaastik oli pildistatud Norilski mäenõlvalt kümnete kilomeetrite kaugusel paikneva mäeaheliku suunas. Ta teadis, et kõrgemalt tehtud fotod kuuluvad avaldamiskeelu alla, sest tsensuuri hinnangul saavad vaenulikud elemendid nendelt välja mõõta mingeid vahemaid ja sedamoodi tungida riigisaladustesse.

Kui mingil ajalõigul oli keelatud avaldada artiklites rahvastiku vanus-

koosseis, keskmise eluiga või imikusuremus, tuli sellest kinni pidada. Kui ei tohtinud teaduskirjutise tabelis esitada haigusjuhtude arvu ja haigestumuskordajaid vanuserühmiti – sest nende alusel saab rahvaavaenlane välja rehkendada rahvastikuandmed –, jäeti tabelleid avalikuks kasutamiseks tegemata. Kõik, kes tegutsesid vähiepidemioloogias, teadsid, et andmete esitamine vähihaigestumuse ja -suremuse ajatrendi, suhtelise vähielulemusmäära ning kutsevahi esinemise kohta ei tulnud kõne alla (23). Avaldamispiirangud muutusid ajas ja nende tursoripoolne tõlgendamine erines piirkonniti.

Kui reas teadusharudes valitses komme anda teadusartiklites teada Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei kongressi otsuste määravast

tähtsusest käsitletava ainevaldkonna edendamisel, sooritati otsese sunnita selline reveranss võimudele ... enesetsensuuri ajal.

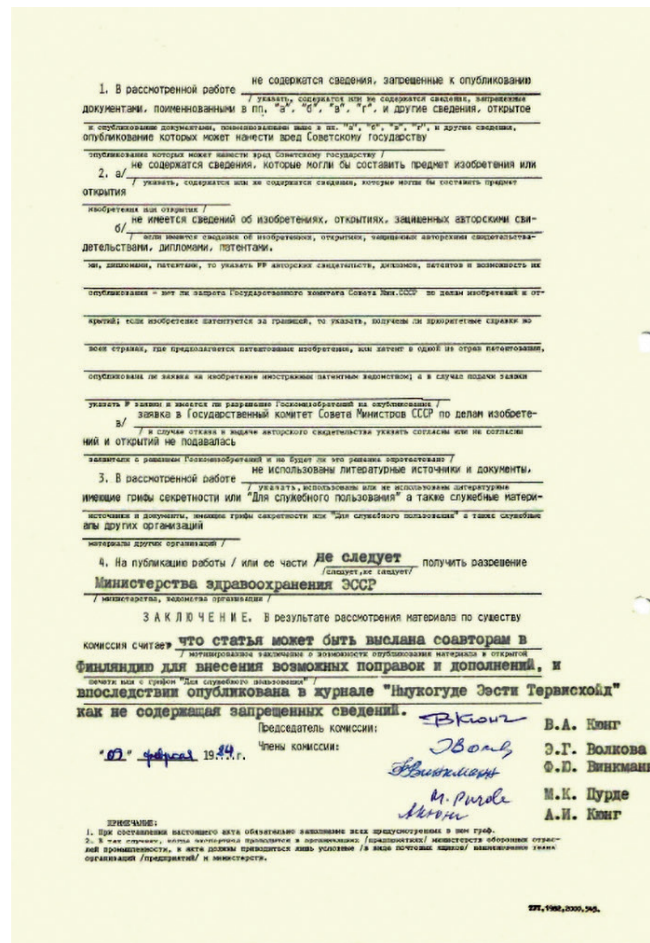
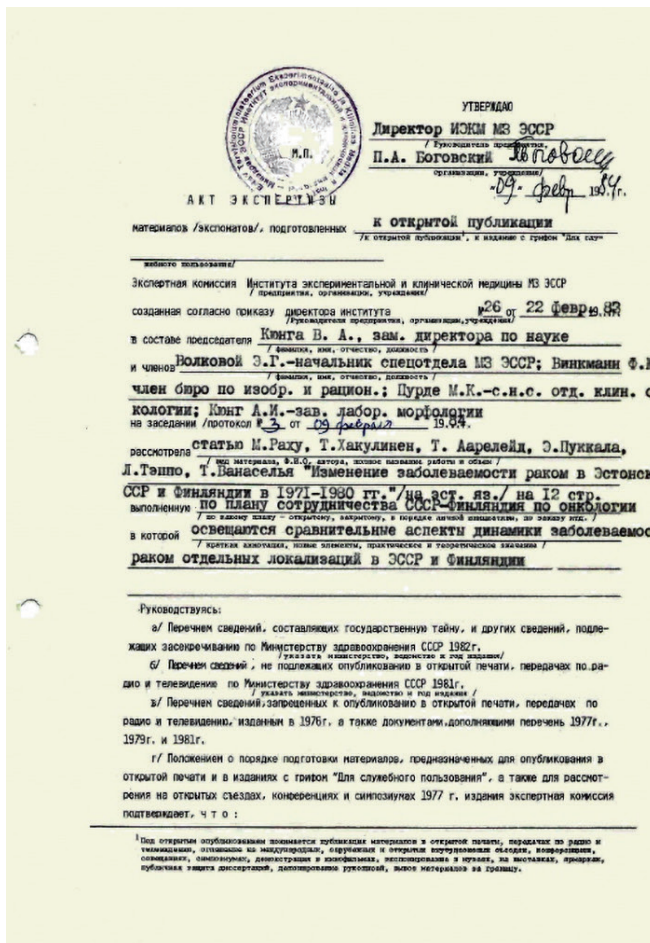
1970ndate teisel ja 1980ndate esimesel poolel tegin kaastööd referaatajakirjale *Медицинская география*. Kord, kui olin toimetusele saatnud kokkuvõtte artiklist, milles käsitleti vähi esinemist Utah' osariigi mormoonidel, avastasin ajakirjas teksti äärmiselt nudituna: alles oli jäänud bibliokirje. Tsen suurile osutus vastuvõetamatuks edastada lugejatele sõnum, et oma karske eluviisi tõttu (alkoholi mitte tarvitamine, mittesuitsetamine) on usklikel mitmete pahaloomuliste kasvajate haigestumus madal. Järeldasin, et referaadi oskuslikum ideoloogiline sõnastamine taganuks referaadi ilmutumise. Kalju Eerme (13)

on selgitanud oma eriala terminoloogilist trikki. Nimelt sõnauhend *maa tehiskaaslane* (vn *искусственный спутник Земли*) seisis keeldude raamatus, kuid võrdväärne *kosmoselennu aparatuur* (vn *космический летательный аппарат*) kõlbas artiklisse panemiseks.

EKSPERTIIASIAKT

Tsen suuri teiseks abiliseks oli autori asutuse ekspertiisikomisjon (15). Pärast käsikirja läbivaatamist koostas komisjon **ekspertiisiakti**, mis kujutas endast kaheleheküljelist dokumenti, mille allkirjastasid komisjoni liikmed ja kinnitas asutuse juht. Ühe ekspertiisiakti koopia on siinkohal esitatud joonisel 1.

EKMIs käis ekspertiisiaktile allkirjades kogumise lihtsalt: tuli

Joonis 1. Ekspertiisiakt (09.02.1984) käsikirja saatmiseks Soome kolleegidele täienduste tegemiseks, et hiljem avaldada artikkel ajakirjas Nõukogude Eesti Tervishoid. Tuli koguda kuus allkirja.

oma käsikirja ja täidetud aktiga minna komisjoni liikme kabinetti ja võtta allkiri. Enamasti käsikirja ei loetud, ainsana uuris seda eriosakonna töötajast komisjoni liige, ilmselt direktorgi. Osa käsikirjade korral ei kuulunud ekspertiisikomisjoni mitte EKMI, vaid Toompeal asuva tervishoiuministeeriumi eriosakonna juhataja, kes istus plekkuksega ruumis ja kellega suhtlemine käis leti tagant. Käsikiri tuli viia tema kätte ja allkirja saamiseks kulus rohkem aega.

Ekspertiisiaktis selgitati, et käsikiri ei sisalda publitseerimiseks keelatud materjale ja selle võib seetõttu avaldada avalikus trükises. Kui käsikirjale polnud lisatud autoriõidendi ega ekspertiisiakti, ei kuulunud kirjutis Glavlitis läbivaatamisele ja seega ammugi mitte trükkimisele.

Ekspertiisiakti allkirjastamise etapil võidi autorit „harida“. Uno Mereste on kirjutanud (24, lk 235), kuidas tollase Kõrgema ja Keskhariiduse Ministeeriumi ametimees tunnistas tema statistikaõpiku (25) käsikirja „ideoloogiliselt nõrgavõitu“ olevaks ja nõudis selles Lenini sagedast mainimist. Lenini nime mitmesse kohta lisamisega lunastati ministeeriumi nõusolek õpiku avaldamiseks. Nõndaviisi said ideoloogiasõdurid läbi suruda järjekordse kinnituse hosiannale, et Lenin *tagas oma meetodiliste juhistega statistika õige mõistmise ja rakendamise, viis statistikateaduses läbi tõelise revolutsioonilise pöörde, vabastas selle skolastikast ja formalismist* (26, lk 3).

Et Glavliti poolt keelatud andmete loetelu sisu oli salastatud, nagu seda oli loetelu enda ja Glavliti eksistents, ei teadnudki valdav osa autoreid ega ekspertkomisjoni liikmeid, millele nad täpselt allkirja andsid. Käsikirja avaldamiskõlblikkus selgus lõplikult tsensuuris.

TSENSUURIAMET

Krasnogorov on tsensuuri tööd selgitanud järgmiste näidetena (14):

[--] ideoloogiline kontroll ei nõrgene hetkekski. Kuigi teaduskir-

randus on põhimõtteliselt ideoloogias kaugel, võivad selles esineda paljad faktid, mis on kõnekamad kui poliitilised deklaratsioonid – just need faktid, mis „kompromiteerivad Nõukogude võimu ja Kommunistlikku Parteid“. Näiteks ei tohi majandusteadlane kirjutada tootmise halvast korraldamisest, madalast tööviljakusest jne. Seetõttu on need näitajad lisatud keelatud teabe loetellu. Samamoodi ei lubata keemikul avaldada andmeid õhusaaste või kohaliku jõe saastatuse kohta, kui see ületab sanitaarnorme, raudteetöötajal pole lubatud kirjutada vagunipargi vananemisest jne. [--] Loogiliselt võttes peaksid salastamisele kuuluma tööstuse, sõjaväe ja muu sellise uusimad saavutused. Sageli jääb mulje, et püütakse vastupidist – varjata (kelle eest?) tehnilist mahajäämust (tööstusharude, mitte üksikute tsehhide ja osakondade ulatuses), tootmise desorganiseeritust, planeerimisvigu, kroonilisi puudujääke, mõttetuid tooraine ja valmistoodangu kaotusi. Erilist tähelepanu pööratakse statistikale, millest avaldatakse ainult need andmed, mis esitavad meie majandust ja elatustaset soodsas valguses.

Käsikirja teadurist autor puutus tsensoritega vahetult kokku üliharva. Kogu oma teadustegevuse vältel käisin tsensori palge ees mitte üle poole tosina korra. Esimesest kohtumisest oli ülalpool juttu, järgmisel kuul toimunud teine kokkupuude andis kuhjaga elutarkust juurde. Et olen sellest kohtumisest varem kirjutanud (27, lk 388), piirdun lühikese tagasivaatega. Nimelt, kui olin ajakirja Nõukogude Eesti Tervishoid toimetajalt otsesõnu kuulnud, et Glavlit ei andnud trükiluba minu artiklile, mis asus 1975. aasta küljendatud aprillinumbris, läksin naiivsena tsensuurist aru pärima. Põikasin Glavliti ülema asetäitja Helmi Lauli kabinetti, sest kedagi takistamas polnud. Tema laiutas tõrksalt käsi ja selgitas, et minu käsikirja ilmumisele panid veto toimetus ja tervishoiuministeerium, mitte nemad. Minu ilmumine tsensori juurde osutus niivõrd tava-

tuks, et Laul tormas minu lahkumise järel minu peale kaebama oma ülemusele Arnold Adamsile ja tema omakorda kohe ajakirja toimetajale. Ühesõnaga, osutusin tollal võimetuks taipama, et asutus, mida ametlikult ei eksisteeri, ei saa ju midagi keelata.

Katkend päevikust (esmaspäev 08.12.1975): *Lõunasöögi ajal kirus Vagane Glavlitti. Oli pidanud Gl. esindaja nina alla tassima ligi 20 raamatut ja näpuga näitama, mis reallt üks või teine arv monograafiasse pandud. Ei tohi öelda, et meil suitsetatakse palju. Joomisest rääkimata. Esitas loomuliku küsimuse – kuhu me niiviisi jõuame?*

Kolleeg Einar Vagane kõneles oma aasta hiljem ilmunud raamatu (28) käsikirjast või korrektureeripoognatest.

Ise käisin veel kahel korral ühe meestsensori juures. Tema nime ei mäleta, kuid jäi meelde – ühel päeval oli ta äärmiselt tujukas, teisel käitus normaalselt.

Tsensuuri omapärana on mainitud, et ta „oli suuresti suuline, st põhines telefonivestlustes või nelja silma all antud korraldustel“ (29, lk 283). Tsensori juurde vaibale kutsutud toimetaja märkis ise ära nõutud parandused korrektureeripoognates seal, kuhu tsensor „pani sõrme“; tsensori käega ei tehtud paberile märkigi (4, lk 52).

Igal juhul oli autori vahetu suhtlemine tsensoriga erandlik sündmus. Seega alljärgnevat kirjasõnas väidetut, mis tugineb vene autori (30, lk 37) kogemusele 1950ndatel ja 1960ndate esimesel poolel, tuleb võtta teatava reservatsiooniga:

Aga on veel üks reegel, mida, niipalju kui mina tean, pole kunagi rikutud. See on, et mingil juhul ei tohi olla otsest kontakti tsensori ja autori või mõne vabakutselise kaastöötaja vahel, mis tahes trükitud väljaande puhul. Tsensori tehtud märkused ja parandused tuleks vajadusel autorile edastada nii, nagu need tuleksid toimetajatelt. Mängureeglid on sellised, et autor ei peaks isegi teadma, et tema tööd tsenseeritakse.

vähiepidemioloogide kokkusaamisel juhtunud kirjeldanud järgmiselt (35, lk 54): *Mul õnnestus talle [USA teadlasele Maureen Hendersonile] vaikselt poetada oma artikkel ajakirjast Nõukogude Eesti Tervishoid. Tunnistan, et artikli edasiandmiseks passisin teda tühjas koridoris, hirmuhigi seljal [--].*

Käsitajad välismaale saatmise luba kehtis ühe aasta. Kui artikli publitseerimine venis kauemaks ja näiteks tuli toimetusele tagastada paranduste tegemiseks saadud veerud, pidi hakkama kõiki dokumente uuesti vormistama. 1980ndate keskpaiku ähvardas mind selline olukord Briti geograafi Melvyn Howe' toimetamisel valmivasse kogumikku (36) läkitatud käsitajate avaldamisprotsessis. Vingerdasin olukorrast välja – ma ei tagastanud paranduste ja korrektuurimärkidega veerge, vaid saatsin toimetajale tavalise kirja, milles selgitasin, kus kohas täpselt tuleb üks või teine parandus teha. Varem, tolle käsitajate ekspertiisiakti allkirjastamisel, tekkis tõrge tervishoiuministeeriumi eriosakonnas, sest selle juhataja tahtis, et trükikilo annaks ka üleliiduline ministeerium. Alles pärast seda, kui mulle appi rutanud Pavel Bogovski oli talle telefonitsi pikalt selgitanud, et kõik käsitajate toodud vähi esinemisandmed Nõukogude Liidus pärinevad avalikuks kasutamiseks mõeldud ja viidatud allikatest, loobuti ideest. Kui käsitajate rännakuks otsustamiseks Moskvasse, oluiks üldise arusaama kohaselt sellega kõõga.

Erast Parmasto on valgustanud oma kogemust 6-leheküljelise ingliskeelse käsitajate saatmisega välismaale 1986. aasta lõpul, kui kogu „värk juba pisut lihtsamaks oli muutunud“ (32, lk 220–221). Kokku kirjutasid nõutud paberitele alla 13 isikut, paberid märgistati „sünda arvu templitega“. Parmasto arvepidamise järgi jõudsid teadusartiklite

käsitajad välismaa toimetajateni kahe-kolme kuuga olenemata posti liigist (maapost vs. lennupost) ja sihtkohast (Soomes vs. USA).

LÕPETUSEKS

Minu enda ja minu tuttavate akadeemiliste töötajate kirjatööde tseenseerimine Glavlitis kulges suhteliselt hõlpsasti. Meditsiinivaldkonda kuuluvad publikatsioonid kannatasid oma eripära tõttu ideoloogilise kontrolli all vähem kui näiteks ajaloouurimused, kuid ajastu jälg oli siingi masendav – tseensuuri-keeldude tõttu jäid paljud andmed esitamata ja uurimisalad sööti. Kui lugeda sellest mõnitamisest ja laastamisest, mis sai osaks kirjanikele (2, 4, 37, 38), siis rahvastiku tervise uuringutele pühendunud autorite töö kulges märksa ohutumalt.

Enesetsensuur oli käsitajate valmimisel oma töö põhjalikult teinud, mistõttu Glavlitit tseensuuri-keeldude oli jätetud väikeses mahus „järelnõpimine“.

KIRJANDUS

- Rahu M. Välislähetus nõukaajal. Eesti Arst 2024;103:391–6.
- Veskimägi K-O. Nõukogude unelaadne elu. Tseensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn: Veskimägi K-O; 1996.
- Горяева Т. Политическая цензура в СССР 1917–1991 гг. 2-е изд., испр. Москва: Российская политическая энциклопедия; 2009.
- Tammer E, koost. Punatsensuur mälestustes, dokumentides, reeglites. Tammerraamat; 2014.
- Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров СССР [Главлит СССР]. Перечень сведений, запрещённых к опубликованию в открытой печати, в передачах по радио и телевидению. Секретно. Москва: Главлит; 1976. <http://novymirjournal.ru/images/cenzura/perechen1976.pdf>
- Главное управление по охране государственных тайн в печати при Совете Министров СССР. Приказ № 21с от 11 октября 1977 года. Дополнение № 1 к „Перечню сведений, запрещённых к опубликованию в открытой печати, передачах по радио и телевидению“ издания 1976 года. Секретно. Москва: 1977.
- Rahu M. Haiguste levikukaardid: rännakuid Glavlitist ajast tänapäeva. Rmt: Mander Ü, Kurs O, toim. Publications Institut Geographici Universitatis Tartuens 2004;89:195–208.
- Ernel M. Spetsfondi viimane vaatus. Tartu Ülikooli Raamatukogu aastaraamat 1999. Tartu: Tartu Ülikool; 2000: 113–26.
- Lotman P. Hävitatud raamat ja eestlase identiteet. Tuna 2000;(2):95–103.
- Valmas A. Eesti NSV TA Teadusliku Raamatukogu erihoiu osakonna arhiivikogu tegevusest 1974–1989. Tuna 2013;(2):105–13.
- Rammul A, toim. Läänemaa tervishoiuline kirjeldus. Tartu: E.V. Tervishoiu- ja Hoolekandevalitsus ja Tartu Ülikooli Tervishoiu Instituut; 1929.
- Kurs O. Maadliigi maateaduses ja mujalgi, II. Veerandsada vahepealset voot 1967–1992. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; 2024.
- Eerme K. Nõukogude Liidu kosmoseprogrammid ja Tõrvere: III osa. Salastamisest ja professionaalsest kretinismist. Vaatleja 2001;(3). <https://www.obs.ee/cgi-bin/w3-msql/vaatleja/artikkel.html?id=315>
- Riikoja H. Eesti NSV kalad. Tallinn-Tartu: Eesti Riiklik Kirjastus; 1950.
- Lillema A. Eesti NSV mullastik. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus; 1958.
- Heinsalu Ü. Eesti NSV koopad. Tallinn: Valgus; 1987.
- Tamm A. Riikliku tseensuuri viimased ohked. Keel ja Kirjandus 2008;51:67–74.
- Раху МА. Распространение злокачественных опухолей желудка, легких и кожи в Эстонии (статистика и нозогеография). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата биологических наук. [14.00.14] Москва: АМН СССР. Институт экспериментальной и клинической онкологии; 1975.
- Raudsepp J, Rahu M. Smoking among schoolteachers in Estonia 1980. Scandinavian Journal of Social Medicine 1984;12:49–53.
- Rahu M. Silmitsi põhjalaga. Eesti Loodus 1976;(4):218–26.
- Rahu M. Cancer epidemiology in the former Soviet Union. Epidemiology 1992;3:464–70.
- Mereste U. Toimunust ja kaasaalustat. 2. osa: Meenutusi aastatest 1964–1992. Tallinn: Kirjastus SE&JS; 2004.
- Mereste U. Statistika üldteooria. Tallinn: Valgus; 1975.
- Ноткин ЕЛ. В. И. Ленин и вопросы санитарной статистики. Гигиена и санитария 1969;34(10):3–8.
- Rahu M. 54 aastat Eesti Arstiga. Eesti Arst 2022;101:387–90.
- Вагане Э. Некоторые особенности питания и обмена веществ у населения Эстонской ССР. Tallinn: Valgus; 1976.
- Saro A. Nõukogude tseensuuri mehhanismid, strateegiad ja tabuteemad Eesti teatris. Ajalooline Ajakiri 2018;166:283–304.
- Vladimirov L. Glavlit: How the Soviet censor works. Index on Censorship 1972;1:31–43.
- Kesa H. Intervjuu: Aime Oberg, Autori õigusi kaitseb VAAP. Sirp ja Vasar 13.12.1974.
- Parmasto E. Ühe seenevana elupäevad: mälestusi ja mõtisklusi. Tartu: Ilmamaa; 2009.
- Allik J. Väldi igavähi nimesi ja olukordi. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus; 2017.
- Bogovski P, Purde M, Rahu M. Some epidemiological data on lung cancer in the USSR. In: Air pollution and cancer. Proceedings of the Second Hanover International Carcinogenesis Meeting held in Hanover, 22–24 October 1975. IARC Scientific Publications No 16. Lyon: IARC; 1977: 241–6.
- Purde M. Pahaloomuliste kasvaja epidemioloogia tekkest Eestis. Eesti Arst 2019;98:52–8.
- Rahu M. The USSR. In: Howe GM, ed. Global geocancerology: a world geography of human cancers. Edinburgh: Churchill Livingstone; 1986: 223–37.
- Hiedel L. „Loomingu Raamatukogu“ alaeast. Märkmeld ja meenutusi aastaist 1957–1973. Rmt: Kuusik T, Saluäär A, toim. „Loomingu Raamatukogu“ viiskümmend aastat. Tallinn: SA Kultuurileht; 2006: 159–204.
- Priidel E. Vägiikavedu ehk Vaim ja Võim 1940–1990. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; 2010.